

UKRAJNA

– történelem, etnikum, identitás –

ARDAY LAJOS *

A tanulmány vázlatja

- *A Kijevi Rusz, a három keleti szláv nép közös szülőföldje, az orosz, ukrán, bjelorusz államiság őse*
- *A (későbbi) ukrán területek a lengyel-litván állam határterülete, kozák határőrökkel*
- *A kozák hetmanátus, mint a mai ukrán állam elődje; Dnyeper/Dnyipro jobbparti lengyel, balparti orosz megozottság*
- *Lengyel, orosz, zsidó városok – ukrán vidék*
- *1772-1918: ukránok 80%-a az orosz, 20%-a a Habsburg-birodalom alattvalója; az előbbiben az ukrán nyelv és kultúra tiltása; az utóbbiban, Galiciában szabad fejlődés*
- *Szovjet Ukrajnában 1932-33: milliók éhhalála, orosz betelepítés*
- *1944-91: Kárpátalja szovjetizálása-ukránosítása/oroszosítása, a ruszinság felszámolása*
- *1991 óta a független Ukrajna – nemzetépítő állam: ukrán az, aki nem orosz és nem lengyel*

*

Nevében van határhelyzete: a szláv nyelvekben ugyanis a „kraj” valaminek a szélét, peremét, illetve tájat, vidéket jelent; Ukrajna tehát mind Krakkóból-Varsóból, mind pedig Moszkvából, de Konstantinápoly-Isztambulból is az ország, a birodalom szélét, határvidékét jelentette évszázadokon át. Tágabb, huntingtoni értelemben pedig a keleti és a nyugati civilizációk metszéspontja, s ahogy a legutóbbi események is mutatják, összecsapásának színtere.

A sztyeppék népvándorlás-korabeli, átvonuló lakóiról, a szarmatákról szkítákról, gótokról, hunokról, avarokról római és bizánci források szólnak. A maiak elődei, a szlávok, a 6-9. században jelennek meg a térségben; törzseik szállás-területeikről kapták nevüket: polákok/poljánok (mezőségiak), polábok (a Labe/Elba mellékiek), buzsánok (Bug-vidékiek), szeverjánok (északiak), volinyákok (volhíniaiak), fehér horvátok¹. Az erdős-mocsaras-síkvidéki területeken baltiakkal, finnugorokkal² éltek együtt. A 8. században jelennek meg a mai svéd területekről a folyókon (Visztula, Dvina, Dnyeper/Dnyipro³, Don, Volga) lehajózó viking varégek/varjagok, akik megerősített telepeket hoznak létre; a legjelentősebb Holmgård/Novgorod és Kijev/Kiiv, „az orosz városok anyja”⁴. Mind az orosz, mind az ukrán és bjelorusz államiság őseinek tekintett „Kijevszkaja Rusz”-t varég harcosok, kereskedők vezérei szervezik meg: Rorik/Rurik, Helgi/Oleg/Oleh, Ingvar/Igor/Ihor, Helga/Olga/Olha, Valdemar/Vlagyimir/Volodimir.Szvjatoszlav(945-972) az első szláv nevű uralkodó, s ez már a „svédek” beolvadását, az állam(alkotók) szláv jellegét bizonyítja. Lakói, s ebben egyetértés van, a keleti szlávok ősei. A birodalmi/cári, és egyre inkább a mai poszt-szovjet történészek szerint oroszok, mivel ukránok-fehéroroszkok nincsenek – nyelvük, kultúrájuk csupán a „nagyorosz” egyik változata, „alcsoportja”. Ezt látszik igazolni az ukránra a 19. századig használt „kisorosz” megnevezés, a később lengyel-litván uralom alá került halicsi-volhíniai országrész Cservonnaja Rusz/Vörös Oroszország

* A szerző: Arday Lajos történész, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

¹ Ez utóbbiak, mint Kárpátalja szláv őslakosai szerepelnek az ungvári vár történeti kiállításán, de éppúgy nem őshonosak, mint a románok Erdélyben; a ruszinok ősei, hozzájuk hasonlóan, csak a 12-13. századtól szivárognak be a lakatlan határterületekre; tömeges letelepedésük, kiváltságlevelük Zsigmond korára tehető (1395)

Bonkáló Sándor: *A rutének* (ruszinok) EPMSZ Bâsel-Bp. 1996 43. o. Krónika Kézikönyv. Európa Magyar Könyvklub Bp. 2001. 413.o.

Font Márta- Varga Beáta: *Ukrajna története*. Bölcsész Konzorcium Szeged, 2006. 10-12.o.

² Hatásukra tűnt el az oroszban a létige (jsem/som, je) használata, mely a többi szláv nyelvben általános.

³ Az ismertebb orosz elnevezést követi a mai hivatalos ukrán névváltozat.

⁴ Az orosz/ruszkij szó töve, a „rusz” mind a finnben, mind az arab forrásokban svédet, a svédek országát jelenti.

neve, szemben a „Russia Alba”-val – a 15. századtól „Moscovia”. Az ukrán nemzeti történetírás a Kijevszkaja Ruszt, lényegét tekintve, ukránként kezeli, a bjeloruszok pedig a hozzá tartozó – későbbi - polocki hercegséget tartják (máig nem teljes) államiségük bölcsőjének. A valósághoz a szovjet időszakban kialakult nézet állhat legközelebb, amely szerint *a kijevi nagyfejedelemség a három keleti szláv nemzet közös szülőföldje*, melynek lakói több dialektusban, de azonos nyelvet beszéltek. A kereszténység felvétele (Vlagyimir, 988.) után e nyelvből alakult ki az óegyházi szláv irodalmi nyelv. A 11. század végéne nyelven írt történeti munka szerzője, Nesztor, a Ruszt a szláv és finnugor törzsek varégek szervezte-uralta államaként jelenítette meg.⁵ A Szent Istvánunkhoz hasonló egyházszervező-törvényalkotó munkát végző Bölcs Jaroszlav (1019-1054) halála után országa egymás ellen küzdő részfejedelemségekre (Kijev, Novgorod, Vlagyimir, Halics-Volhínia) esett szét, melyek a mongol hódítás könnyű prédájává váltak. A szétfejlődés a 13. század közepén indult: a mongol-tatár uralom (Arany Horda) alá került északkeleti területeken alakult ki az immár egyértelműen orosz Moszkvai Nagyfejedelemség; Szmolenszk-Polock-Minszk-Turov-Pinszk-Breszt vidéke a Litván Nagyfejedelemség része lett, bjelorusz népességével, amely lakosságának túlnyomó többségét alkotta; mi több, a hivatalos iratok is ezen a nyelven íródtak. Az Arany Horda délnyugati területein (Kijev-Perejaszlav-Csernyigov/Csernyihiv háromszög) és a halics-volhíniai fejedelemségben alakult ki az ukrán nép és tudat. A tatár iga lerázása után ez az óriási terület lengyel, majd lengyel-litván uralom alá került⁶; a déli részek a később oszmán-török vazallussá vált Krími Tatár Kánsághoz tartoztak.

A lengyel-litván perszonál- (1386) majd reáluniót (1569) követően az ukrán és bjelorusz, litván főurak a „natiopolonica” részeként nyelvükben-tudatukban ellengyeledtek; „...a nemesek sorra adták fel ukrán nemzetiségüket és ortodox vallásukat, hogy élvezhessék a teljes állampolgársággal járó gazdasági és politikai előnyöket. ...Litván és lengyel hatásra négy társadalmi réteg alakult ki: a nemesség, papság, polgárság és parasztság/jobbágység... a kozákokat közbenső társadalmi rétegnek tekinthetjük a nemesség és a parasztság között.”

Kozákok a 15. század második felében jelentek meg új társadalmi-politikai tényezőként⁷. A délnyugat felé terjeszkedő moszkvai fejedelemség, majd cárság, a délkeleti irányban hódító lengyel-litván királyság és a krími tatár kánság között elterülő óriási „senki földjén” – a magyar hajdúkhhoz hasonlóan – egyre több szökött jobbágy, birtokát vesztett kisnemes, elbocsátott katona, városi szegény telepedett meg, és állandó zsákmányszerző hadjáratokkal biztosították Zaporozsje-központú „katonai köztársaságuk” létét. A terület névlegesen a lengyel-litván „nemesi köztársaság” –Rzeczpospolita fennhatósága alá tartozott, de a Zaporozsjei Szics „harci állama” az 1540-es évektől a harcosok egészét és az elitet képviselő két Rada/tanács és a Hetman/főparancsnok vezetésével de facto önálló államként működött. A lengyel-litván uralkodóknak és birtokosoknak elemi érdekük volt a déli határok védelme az ismétlődő török hadjáratok és állandó tatár betörések ellen, ezért a kozákokból próbáltak szervezett határvédelmi erőt kialakítani. Az első sikeres lépés Báthory István nevéhez fűződik, aki 1582-ben 6000 kozákot vett állami szolgálatba. A hajdúkhhoz hasonlóan ezek a „lajstromozott kozákok” „...mentesültek az egyházi és a földesúri terhek alól, katonai szolgálati birtokot kaptak és önkormányzati joggal rendelkeztek.” Az 1640-es évekre az „állami kozákok” száma 20, majd 40 ezerre növekedett. Ezekon kívül sokan szolgáltak a főúri magánhadseregekben, illetve délre vonulva folytatták szabad portyázó-zsákmányszerző életmódjukat.⁸

Az 1596-os *breszti egyezmény* létrejött az unitus, görögkatolikus egyház, melyhez – jelentős engedmények fejében⁹ - az ukrán-bjelorusz területek pravoszláv papjainak és népességének jelentős része csatlakozott. Ez az új vallás (amely sok tekintetben megőrizte az ortodoxia külső jegeit, pl. ikonosztáz) az ukránok-ruszinok nemzeti egyházává lett, szemben a lengyelek római, az oroszok bizánci-ortodox rítusával. A kozákok megmaradtak az „óhiten”, s ez számtalan konfliktus forrásává¹⁰, és a Moszkva felé fordulás fő okává vált.

A lengyel-litván elit: az uralkodó, a kiskirályokként viselkedő főnemesek és a társadalom 10%-át kitevő nemesség képtelen volt megoldani a kozák-kérdést: ezt a szervezett katonai erőt, mint egyfajta zsoldos-

⁵ Font-Varga i.m. 10-34.o.

Fodor Imre: *Svéd történelem magyar kapcsolatokkal...* Nap Kiadó Bp. 2001. 26-28.o.

Serhii Plokhyy: *The Origins of the Slavic Nations*. Cambridge 2006. 1-2., 11., 13., 22.o.

A nagyorosz szemlélet a szovjet korszakban is érvényesült: a tankönyvekben a Rusz orosz államként jelent meg, a Nesztor-évkönyveket (három változat ismert) pedig óorosz/drevnyerusszkij nyelven írták.

⁶ Halics-Volhínia megszerzésére a magyar királyok is több kísérletet tettek. A visegrádi királytalálkozón Nagy Kázmér lemondott Sziléziáról, majd biztosította a lengyel uralmat (Nagy Lajossal megegyezve) Galícia és a Nyugat-Volhínia felett. (1349., 1377.) Európa i.m. 433.o.

⁷ Font-Varga: i.m. 108-109.o.

⁸ uo. 111.o.

⁹ Nemzeti nyelvű istentisztelet (az óegyházi szláv és a latin helyett), a lelkészek nősülése-családalapítása, óriási egyházi földbirtokok

¹⁰ Perényi József: *Lengyelország története* Gondolat Bp. 1962. 103-104.o. Gogol „Bulyba Tárász” c. regényében az „igazhítú” apa megöli katolikus-szláv lengyellé lett fiát.

hadsereget, az uralkodók felhasználhatták (volna) a központi hatalom megerősítésére, a főurak túlhatalmának megtörésére, fő feladatuk, a határvédelem mellett. A nemesség mindvégig ellenségesen viseltetett velük szemben, mert túl sok szökött jobbágy akart bekerülni a privilegizált szabad harcosok közé, és a 17. század végén, amikor az oszmán hatalom meggyengülésével már nem volt szükség nagylétszámú határvédő erőre, megpróbálták jobbágysorba (vissza)taszítani a kozákokat. A kozák szembenállásnak hármasság jellege volt: szociális, vallási és nemzeti: az ukrán tömegekkel együtt gyűlöltek a lengyel nemességet, a katolikus klérust és a zsidókat. A fő oka annak, hogy Lengyelországot letörölték Európa térképéről, a kozák-kérdés megoldhatatlansága volt.¹¹

Az 1638-as Zaporozsjei Kozák Had ordinációja és az 1648-as felkelés eredményeit rögzítő Zborivi Egyezmény (1649) értelmében a kozákság egy meghatározott területen letelepedett, „...államilag szervezett és irányított, intézményes egységgé vált; ...kialakult a kijevi, braclavi és csernyigovi vajdaságot magába foglaló, autonómnak nyilvánított Kozák-Ukrajna, ahová a lengyel hatóságok hatásköre nem terjedt ki... kiépült a hetmani adminisztratív szervezet, melyben egy lehetséges ukrán állam körvonalai sejlettek fel.”¹² ez történelmi fordulópont volt, és az 1780-as évekig fennálló hetmanátust a mai ukrán államelődjének tekintik.¹³

Bogdan/Bohdan Hmelnyickij hetman, a kvázi-független állam régenseként (1648-1657) „...fel akarta szabadítani az egész ukrán népet a lengyel nemesi iga alól”, de ehhez külső támogatókat kellett találnia. Előbb a török Porta és a krími Kánság felé fordult, majd az 1654-ben megkötött Perejaszlvi Egyezménnyel Moszkva hűbérese lett, széleskörű autonómiával, ám adófizetési kötelezettséggel. Moszkvából nézve a cár „...Ukrajnát védnöksége alá fogadja, (és) ...az orosz néppel egy vérű és egy vallású ukránokat kívánja ...megvédeni a lengyel-litván hatóságok és a katolikus egyház üldöztetéseitől.”¹⁴ Asvéd-lengyel-erdélyi-tatár-orosz háborúban Hmelnyickij utódai „hintapolitikát” folytattak, s a kozákok megoszlottak: kialakult egy Varsó-párti jobb parti (a Kijevet átszelő Dnyeperről van szó - AL) és egy Moszkva-barát bal parti Ukrajna – ez a megosztottság mind a mai napig fennáll. Ezt az állapotot rögzítette az 1667-es andruszovói fegyverszünet, amely lényegében lengyel-orosz kondominium alá helyezte a két ukrán országrészt. A lengyel-litván állam folyamatos gyengülése megváltoztatta az erőviszonyokat: erősödött az orosz befolyás, a kozák autonómia felszámolása, az önkényuralmi rendszer kiépítése. Az „arany szabadság” helyreállítására a nagy északi háború kínálta az utolsó esélyt: Mazep(p)a hetman XII. Károlyt támogatta a döntő poltavai ütközetben (1709), miközben a kozákok többsége kitartott Moszkva mellett. Orosz értékelés szerint Mazepa áruló, az ortodox egyház kiátkozta, míg az ukránok szemében a haza atyja, a kozák-ukrán függetlenség tragikus hőse.¹⁵ Mazepa 1708 decemberében kibocsátott kiáltványában „...Moszkva, azaz a nagyorosz nemzet, mindig gyűlölte kisorosz nemzetünket; rosszindulatú szándékkal már régóta arra törekszik, hogy nemzetünket végromlásba taszítsa.” A Kijevi Akadémia egyik azévi metszetén Mazepa úgy jelenik meg, mint „...házánk védelmező atyja, az egyház védelmezője, honunk munkása és védnöke háborúban és békében.”¹⁶

A keleti, bal parti részen kiépült a cári birodalmi gépezet, orosz és német betelepítésekkel, az ortodox egyház integrálásával a moszkvai patriarchátusba. A kozák elitet beemelték az orosz nemességbe, a közkozákokat besorozták az orosz hadseregbe, vagy jobbágysorba süllyedtek. Egy 1775-ös ukázzal felszámolták a Zaporozsjei Szicset.

A 18. században a nyugati országrész szinte folyamatos felkelések színtere, melyeket lengyel-orosz csapatok vernek le. A hajdamákok eredetileg szökött, kóborló-ralbó parasztok voltak, akikhez csatlakoztak a fegyverforgatásban jártas kozákok. „...A hajdamák-mozgalom ... az ortodox ukrán parasztok és kozákok ... felkeléseinek tekinthető a lengyel nemesekkel és zsidó bérlőkkel szemben, valamint a római katolikus és unitus klérus ellen.” 1768-ban két vajdaságot, köztük a kijevit is elfoglalták, és a hetmanátus előjogainak visszaállításával egy ortodox-kozák jellegű ukrán államot akartak létrehozni.¹⁷

A lengyel-litván állam felosztásával (1772, 1793, 1795) az ukrán-kozák-lakta területek 80%-a az Orosz, 20%-a a Habsburg-birodalom peremterületévé vált 1918-ig. Az Oroszországhoz került új szerzemények jelentősen megváltoztatták a lakosság összetételét. A nyugati kormányzóságokban Vityebszktől Odesszáig, Łodztól Jekatyerinoszlávig kialakították a zárt zsidó letelepedési sávot, amelyben az európai zsidóság közel fele élt; egyes városokban arányuk 40% körül volt. Mivel földbirtokot nem szerezhettek, az ipar,

¹¹ Oscar Halecki: *A History of Poland* Routledge London 1983 154-155.o.

¹² Font-Varga i.m. 118-119, 128.o.

¹³ Katkó Gáspár: *Ukrajna: állam vagy álom? Történelem* 2014. március 6-7.o.

¹⁴ Font-Varga i.m. 121.o.

¹⁵u. ott 160-161., 164., 169.o.

Halecki i.m. 162., 181.o.

Európa i.m. 433.o.

¹⁶Plochy i.m. 336-337.o.

¹⁷ Font-Varga i.m. 184-185., 189., 192-193., 199.o.

kereskedelem (kocsmárosok!), pénzgazdálkodás, majd később a szellemi szabad foglalkozások (orvosok, ügyvédek, újságírók) terén helyezkedtek el. „...1897-re a zsidók közül került ki az orosz fennhatóság alatt álló lengyel területek kereskedőinek és gyárosainak 73%-a”¹⁸, és hasonló volt a helyzet Osztrák-Galíciában is.

Az 1783-ban elfoglalt Krím (bár az orosz okkupáció-annexió után kétséges, hogy Ukrajna részének tekinthető-e még) tatár többségű volt, de a Fekete-tenger partvidéke (Odessza) az ókori gyarmatvárosok óta folyamatosan rendelkezett – a legutóbbi időkig – görög népességgel, akikhez szefárd zsidók, örmények, gagauzok, bolgárok, románok, majd szervezett betelepítés folytán németek csatlakoztak (Besszarábia, 1812 után).

„...Az ukrán-bjelorusz ...tisztán paraszti társadalomból kiemelkedni csak az oroszokhoz történő asszimiláció útján lehetett. ...A kormányzat valójában csak oroszokat ismert, a birodalom az oroszok birodalma, más nincs is itt. ... Az ukrán nemesség legnagyobb része már a 18. század közepétől fokozatosan eloroszosodott.”¹⁹ „...A városokban az orosz nyelv és kultúra dominált; az ukránok asszimilálódtak vagy a városokon kívül rekedtek.”²⁰ „...1897-ben etnikai sokszínűség jellemezte Ukrajna népességét: az oroszok a lakosság 12,4, a zsidók 8,5, a németek 2,1, a lengyelek 1,7%-át alkották; ...Nyugat-Ukrajnában 5000 lengyel mágnás a földek 90%-át birtokolta; ...az 1863-64-es felkelésben részt vevő közép- és kisbirtokos nemesek földjét elkobozták.”²¹

„Az oroszokkal és a lengyelekkel szemben az ukrán kollektív történelmi tudat nagyon erős ellenszenvet hordoz”²² azt is mondhatjuk, hogy identitásuk velük szemben alakult ki: ukrán az, aki nem orosz és nem lengyel. A 18-19. század fordulóján született Isztorija Russzov anonim szerzője „...a büszke és nagylelkű ukránokat szembeállítja a csaló lengyelekkel és barbár moszkvaiakkal.” Az 1840-es években Kijevben megszervezett titkos Cirill és Metod Társaság „...az ukrán nemzeti megújulási mozgalom csúcspontját jelentette; Sevcsenkó is egyik radikális vezetője volt. A cári kormányzat felfedezte és betiltotta,²³ s arra törekedett, hogy a „... polonizmus minden nyomát kiirtsák a nyugati országrészek (vagyis a bjelorusz, ukrán és litván területek) gondolatvilágából.”²⁴ 1863-ban belügyminiszteri rendelettel betiltották az ukrán nyelv használatát és ukrán nyelvű könyvek megjelentetését, azt állítva, hogy az csupán az orosz egyik nyelvjárása.

Az Ausztriához került területeken a görögkatolikus ukrán-ruszin, majd román nemzeti egyház lett, és nagyban hozzájárult az ukrán nemzeti identitás kialakításához-fenntartásához.

„...Az ukrán értelmiség nem elhanyagolható részét tették ki az unitus papok, kiknek vezető szerepe volt a nemzeti megújulás idején...A galíciai ukránoknak voltak anyanyelvi iskoláik, működtek ukrán tanítási nyelvű főiskolák, ukrán tanárokkal, egyéb értelmiségiekkel, ukrán nyelvi tanszékük a lemergi (Lwow-Lviv) egyetemen. A legjelentősebb ukrán szépíró, mondhatni az ukrán Jókai és Mikszáth egy személyben, Ivan Franko is Lembergben élt és alkotott... Galíciában létezett egy Sevcsenko Társaság, ez egy ukrán akadémia szerepét töltötte be. ...Galícia volt az a hely, ahol ukrán nemzetiségű értelmiség állást vállalhatott – ez Oroszországban lehetetlen volt, hacsak az oroszokhoz nem asszimilálódott...a Kijevi Ruszt az oroszok kisajátították maguknak. ...Ilyen körülmények között a galíciai ukránok Ausztria mellett foglaltak állást. ...A nemzet fennmaradása csak Galíciában tűnt valószínűnek.”²⁵ Ne feledjük: mindez csak az ukránok 20 %-ra vonatkozott (1910-ben 4 millió), többségük az Orosz Birodalomban élt.

Az első világháború végén reális esély nyílt nemcsak a lengyel állam feltámasztására, hanem egy független ukrán állam létrehozására is, a kettészakított nép egyesítésével, osztrák-német támogatással: ennek köszönhetően a bolsevikokkal szembefordult Ukrán Népköztársaság delegációja részt vett a breszt-litovszki béketárgyalásokon; zászlóját, himnuszát, pénznemét 1991 után újra bevezették. Néhány hónapig létezett a kozák hagyományokra építő Ukrán Állam, Szkoropodszkij hetmanátusa. A Monarchia széthullásának napjaiban 1918. november 1-én Lembergben megalakult a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság. Ez viszont hosszantartó véres háborút robbantott ki a lengyelekkel, akik nemcsak Lemberget, hanem a Kijevig terjedő egész területet – Kresy – sajátjuknak tekintették. Az ősi városokért, óriási területekért folytatott harcokban

¹⁸ NiallFerguson: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története*. Scolar Bp. 2012. XVII., 60-62., 447.o.

¹⁹ Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*. Historia Bp. 2001. 174., 185.o.

Niederhauser: Sevcsenko és az ukrán nemzeti megújulási mozgalom In: *Nemzet és kisebbség*. Lucidus Bp. 2001. 40. o.

„...A Romanovok hatalmától és nagyságától lenyűgözve, az egyéni karrier lehetőségeit szem előtt tartva az ukrán nemesség mindent elkövetett, hogy betagozódjon az orosz birodalmi elitbe. Ennek érdekében feladtak magukból szinte mindent, ami ukránnak számított –mind többen költöztek Szentpétervárra.” Font-Varga i.m. 197.o.

²⁰ Hasonló folyamat ment végbe a Baltikumban is, ahol sokáig a német jelleg formálta a városok arculatát.

²¹ Font-Varga: i.m. 219.o.

²² Póti László: Ukrajna: nemzetállam. In: *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. TLA Bp. 2003. 302.o.

²³ Tagjait száműzték vagy behívták katonának (Sevcsenkót is) – ez kedvelt büntetési módszere volt a cári, majd a szovjet hatalomnak.

²⁴ Niederhauser Emil: Sevcsenkó... 43-44.old.; A szlavofilek... 62. old. In: *Nemzet és kisebbség*

²⁵ Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*...167., 201.o.

15 ezer ukrán és 10 ezer lengyel vesztette életét. Pilsudski csapatai 1920 májusában elfoglalták – az akkor már „vörös” – Kijevet, de a Vörös Hadsereg ellentámadását csak Varsó alatt tudták megállítani. A Curzon angol külügyminiszter által javasolt lengyel-szovjet/ukrán határtól – a maitól – 200-250 km-el keletebbre húzódtak Lengyelország határai²⁶, gyakorlatilag visszaállítva a háború előtti helyzetet: 5 millió ukrán került lengyel fennhatóság alá, lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben, mint az egykori osztrák Kelet-Galíciában.²⁷ Szovjet-Ukrajnában az 1920-as években „...az ukrán nyelv gyökeret eresztett, és jelentősen elterjedt az oktatásban, a kultúrában, a közéletben és a sajtóban – az ukrán nyelv és kultúra megszűnt az értelmiség egy szűk csoportjának valamiféle romantikus, ezoterikus hóbortja vagy az elmaradott parasztság jelképe lenni.”²⁸

A holodomor okai – amiről a Nyugat máig nem akar tudomást venni – hármassak:

- fel akarták számolni az ország többi részéhez képest jómódú parasztságot, a „kulákokat”;
- ezáltal is gyengíteni az ortodox egyházat;
- megtörni a szovjet uralommal szemben ellenséges ukránokat és kozákokat.

1932-33-ban 5-6 millió ember halt éhen. „Ezt a nemzeti tragédiát az tette igazán a szovjet rendszer bűneként rögzült kvázi-genocídiummá, hogy az nem természeti katasztrófa, hanem az akkori szovjet vezetés tudatos politikája következtében történt meg.”²⁹ A brutális akciót levezénylő párttitkár Hruscsov volt – tehát egyfajta jóvátételként ‘ajándékozta’ Ukrajnának a 3/4 részben oroszok-lakta Krímet az „egyesülés” 300. évfordulóján, 1954-ben. A tömeges népiirtás máig ható következménye, hogy az ország déli és keleti (ipar)vidékein oroszok milliói telepedtek meg, a nehéz- és hadiipar kiépítésével. Érthető, hogy az ukránok jelentős része nagy reményekkel fogadta az ország egészét³⁰ elfoglaló németeket, de rövidesen csalódnuk kellett. A Moszkva felhívására megalakuló partizán-egységek mellett megszerveződött az UPA, az Ukrán Nemzeti Felkelő Hadsereg, amely 1948-50-ig (!) vívta öngyilkos harcát a németek, az előrenyomuló Vörös Hadsereg, majd a lengyelek ellen.³¹ A magyar/csehszlovák/Rusziinszko/Kárpátalja bekebelezésével – hivatalosan – az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság lett az ukrán nép állama; annak parlamentje, a Rada 1991. augusztus 24-én kinyilvánította az Ukrán Köztársaság függetlenségét, amelyet december 1-én 90% fölötti arányban népszavazás erősített meg. A 45 milliós ország 1/3-a oroszul beszél. Valójában ennél többen, mert a 8 millió orosz nyelvű és nemzetiségű mellett a népesség közel 1/3-a kétnyelvű, vagy az ukrán-orosz hibrid szurzsukot beszéli; 7 millióra tehető azoknak a száma, akik – az írekhez hasonlóan – ukrán identitásúak, de oroszul beszélnek. Az ukrán nyelvet a vidék, a parasztság őrizte meg; a politikai és kulturális nyomás alatt a városok nyelve keleten orosz, nyugaton lengyel lett. Az ukrán-ruszin nemzeti egyháznak tekinthető görögkatolikus csak a volt osztrák-magyar-lengyel területeken volt képes megújulni a 40-es évek erőszakos „visszatérítése” után a pravoszláv egyházba; az utóbbi a nagy többség vallása, de hatalmi-politikai indíttatásból megosztott a kijevi és moszkvai patriarchátus között. Az orosz- és lengyel-ellenesség mellett az antiszemitizmus is része az ukrán politikai hagyományoknak. Az oroszországihoz hasonlóan a népesség 40 %-a visszasírja a „rég jó” szovjet időket; a demokratikus átalakulást és a NATO tagságot 30, a kapitalista viszonyokat 36 % támogatja.³²

Az Ukrajnán kívüli diaszpóra identitása szélsőségesen megosztott: míg az Észak-Amerikába kivándoroltak és leszármazottaik – legkevesebb 2,5 millió – őrzik ukrán-ruszin identitásukat,³³ a poszt-szovjet államokban élő 4-20 milliós „keleti diaszpóra” inkább szovjet, mint ukrán identitású.³⁴ Egy, identitásban megfoghatatlan további 7 millió külföldön, Nyugat- és Dél-Európában dolgozik, abból 1 millió az Ibériai félszigeten. A „diffúz és megosztott nemzettudat” a nagypolitikában is megnyilvánul: a nyugat-

²⁶ Rigai béke 1921 Wilno-Vilnius, Litvánia fővárosa, lengyel-zsidó város, szintén Lengyelországhoz tartozott 1920 és 39 között.

²⁷ A két háború közötti helyzetről így ír Niderhauser: "...A kisebbségi kérdés nem sok vizet zavart olyan esetben, amikor az illető kisebbség mögött nem állt jelentős politikai súlyú anyaország, vagy a kisebbségi társadalom összetétele olyan volt, hogy politikai igények alig formálódtak ki körükben. Ez áll például a lengyelországi ukránokra." És - tehetjük hozzá - még inkább a bjeloruszokra. Kelet-Európa története, 229. old.

²⁸ Orest Subtelny: *Ukraine – A History*. Torontó 2000. 390. old. / Idézi Póti, i.m. 305. old.

²⁹ Póti i.m. 305. old.

³⁰ A Ribbentrop-Molotov paktum értelmében a szovjet csapatok – hátra támadva a lengyeleket – 1939 szeptemberében megszállták a többségében ukrán- és bjelorusz- lakta területeket.

³¹ Kevésbé ismert tény, hogy küldöttségükkel Szombathelyi vezérkar főnök is tárgyalt; hallgatólagos megállapodás született arról, hogy az UPA nem támadja a magyar megszálló erőket, azok viszont lőszerrel, gyógyszerrel segítik az ukránokat. 80 ezer lengyelt mészároltak le - a harcoknak csak az vetett véget, hogy az ukrán-ruszin népességet széttelepítették a németek által elhagyott tenger melléki és nyugati területeken.

Ravasz István: *Ukránokkal a Vörös Hadsereg ellen Történelem* 2014. március 18-21.o.

³² A washingtoni Pew Research Center adatai. Newsweek Jan. 18 2010.

³³ A szovjet időkben Kanadában több Sevcsenkó-szobor volt, mint Ukrajnában.

³⁴ Oroszországban hivatalosan 4 millió, Moldvában / Transznysztriában 0.5 millió, Belaruszban 200 ezer ukrán él. Póti i.m. 304. old.

ukrajnai „nemzetiek” és a szakmai-politikai elit nyugati orientáltságúak, céljuk az EU-tagság; a keletiek és déliek orosz-barátsága³⁵ nyilvánul meg Ukrajna megfigyelői statusában az orosz – belorusz – kazah „eurázsiai” vám- és politikai unióban.

A ruszin, rutén, rusznyák népnév, mint említettük, a Kijevi Ruszra megy vissza, így régebbi, mint az ukrán. Ruszinok éltek és élnek az Északkeleti Kárpátok - Keleti Beszkidek keleti és nyugati lejtőin is, a huculok, bojkók és lemók. A lakatlan magyar gyepű (elve) csak lassan népesedett be, fokozatosan, a honfoglalást követően, felgyorsulva a mongol-tatár pusztítás után. A tömeges betelepedés Koriatovics Tódor litván herceg, trónkövetelő vezetésével a 14. század végén történt. Zsigmond adománylevele 16. századi hamisítvány, tény viszont, hogy Árpád-házi-királyaink testőrségének egy részét hagyományosan 'Ruthenusok' adták,³⁶ és összes szabadságküzdelmeinkben, háborúinkban a magyarokkal vállvetve küzdöttek; ezért lettek - Rákóczi szavaival – 'gens fidelissima', a leghűségesebb nép. „...A ruszin értelmiség voltaképpen azonos volt az unitus papsággal, és ennek zöme egyértelműen a magyarrá asszimilálódás útjára lépett.” (Vasvári Pál családja) Mások, mint a nemzetébresztő A. Duhnovics eperjesi kanonok, a ruszin himnusz szerzője, „...úgy vélték, hogy ők voltaképpen oroszok és csak a „szent Oroszországban” bízhatnak.³⁷ Ismét mások úgy látták, hogy a ruszinok rutének, vagyis ukránok, a galíciai ukránokkal kell együttműködniük. A legkevesebben voltak azok, akik a ruszint külön nemzetnek szerették volna látni.³⁸ „...A ruszinságnak a századfordulóig nem volt modern értelemben vett nemzetudata, és nem alakult ki normalizált nemzeti nyelve; a lakosság többsége írástudatlan.”³⁹

A prágai kormányzat (1919-39) nem biztosította Ruszinszónak a békeszerződésben előirányzott autonómiát, és a joggal magyarbarátnak tartott ruszinok megosztására törekedett nyelvi-kulturális és vallási szempontból egyaránt. A sok újonnan épített iskolában emigráns orosz és ukrán nyelvű-szellemiségű oktatók oroszra és ukránra tanították a felnövekvő ruszin értelmiséget, háttérbe szorítva saját „konyhanyelvüket”. A „magyarórnak” tekintett görögkatolikus egyházzal szemben a görögkeleti terjeszkedését segítették elő. A visszafoglalt területnek (1939-44) Teleki Pál miniszterelnök autonómiát akart adni, erre azonban nem került sor a háborús körülmények között. Mindössze annyi történt, hogy a ruszin-lakta „közigazgatási kirendeltségeket” nem foglalták be a megyerendszerbe, ott bevezették a kétnyelvű oktatást és hivatali ügyintézését. A Kárpátaljai Tudományos Társaság helyi, magyar-ruszin tudományos akadémia szerepét töltötte be; ruszin nyelvi és irodalmi szakosztálya célul tűzte ki a ruszin népnyelv irodalmi nyelvvé való fejlesztését.⁴⁰ Még az odavezényelt csendőröknek is el kellett sajátítani a ruszin nyelv alapjait. A ruszinságra csaknem halálos csapást a szovjet uralom (1944-1991) mérte. Míg 1910-1944 között Kárpátalján a ruszinok aránya 60-70% volt, a Szovjet-Ukrajnába való beolvasztás (hivatalosan: újraegyesülés) után a ruszint eltörölték; a lakosság 75-80%-a ukránná vált. A függetlenség kikiáltását követő évben, 1992-ben az Ukrán Tudományos Akadémia felmérése szerint a népesség 55%-a ukránnak, 18%-a ruszinnak, 7%-a ruszin-ukránnak vallotta magát. 1990-ben megalakult a Kárpátaljai Ruszinok Társasága. 2008 márciusában a kárpátaljai (Zakarpatyje) megyei tanács önálló nemzetiségként ismerte el a ruszinságot, de ezt a kijevi kormánysszervek nem hagyták jóvá. 2009 decemberében Duhnovics (egyik) himnusza lett Kárpátalja hivatalos himnusza a megyei tanács döntése alapján. Rendkívül érdekes egy 2008-as közvélemény-kutatás eredménye, mely szerint a válaszadók 40,3%-a Magyarországhoz vagy Szlovákiához csatolta volna Kárpátalját; 21,1%-a szerint Ukrajna elidegeníthetetlen része, míg egy másik 21% egy Koszovó-mintájú szuverén állam mellett foglalt állást. A ruszinok teljes, világlétszámát 1,6 millióra teszik; ebből 1 millió él szülőföldjén, 250 ezren Észak-Amerikában és Nyugat-Európában.⁴¹ Elismert nemzetiség, nemzeti kisebbség Magyarországon, Szerbiában, Horvátországban és Szlovákiában: az Eperjes-Bártfa- Svidnik/Felsővízköz környéki 24 ezres ruszinság szellemi vezetői sokat tettek a ruszin irodalmi nyelv meghonosításáért. „...A ruszin nyelv alapszókinccsének 70-80%-a megegyezik az ukránéval, de a helyi nyelvjárások sajátosságainak megfelelően sok benne a lengyel, ószláv, orosz, jiddis, szlovák, román, magyar, cigány nyelvi elem. A ruszin és az ukrán nyelvtana jórészt azonos, (de)...különböznek hagyományaik, gyökeresen eltér a mentalitásuk.

³⁵ uo.. 318. old.

³⁶ Bonkáló Sándor: A rutének / EPMSZ Basel-Budapest, 1996, 18., 43. old.

³⁷ Ezek az értelmiségiek – szinte kizárólag papok – orosz-ukrán-ruszin keveréknyelven írtak, adtak ki rövidéletű újságokat, amit még az írástudó ruszinok sem tudtak elolvasni, így hatásuk alig volt. Eredményesebben működtek azok az orosz ügynökök, akik a 20. század elején a pravoszláviához való visszatérésre agitáltak. (Máramarosi skizma-per) Bonkáló, i.m. 93-97. old.

³⁸ Niederhauser: Kelet-Európa története, 240. old.

³⁹ Bonkáló: i.m. 152. old.

⁴⁰ Uo. 153. old.

⁴¹ Bonkáló i.m. 157. old. / Új Szó (Pozsony) 2008. június 6., november 29., 2009. december 23. A kanadai ukránok egy része ruszin identitású. Legnevesebb képviselőjük P. R. Magocsi, akinek nagyapja vándorolt ki Beregdarócról. A ruszin identitásról írt munkája: The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus 1848-1949 Harvard 1978.

Hodinka Antal találóan jegyzi meg, hogy a ruszinok az egyetlen cirill betűvel író szláv nép, amely a Nyugathoz tartozik.”⁴²

Az ukrán vezetés ma úgy viszonyul a ruszinhoz, ahogyan a cári kormányzat viszonyult az övékhez: a ruszin – hivatalosan – csupán az ukrán egyik nyelvjárása. Ezt erősíti, hogy nemzeti vallásuk, a görögkatolikus, a szovjet hatalom bukása után sem tudta visszaszerezni befolyását a lelkekre: 17-18. századi műemlék fatemplomokat ugyan visszakapták, de az új templomokban a liturgia pravoszláv.

Ukrajna, a nemzetépítő állam jövőjét „civilizációs peremstátusa” (Nahaylo Bohdan) határozza meg. Kiss Gy. Csaba szerint az elmúlt csaknem negyed században már kialakult egy olyan szellemi-politikai vezető réteg, amely az állam egységének fenntartásában érdekelt. Tömegbázisukat a sokmillió orosz- és kétnyelvű, keveréknyelvet használó, de – az írhez hasonlóan – ukrán tudatú népesség alkotja, a galíciai nacionalisták mellett. Csehszlovákia, Jugoszlávia (s újonnan Skócia, Katalónia) példája viszont a nemzetállami szétválás irányába mutat, s Ukrainát kettévágja a nyugati és keleti nyelvi-kulturális-(a ma már kevésbé)-vallási civilizációt szétválasztó törésvonal. Helyzetét súlyosbítja kiszolgáltatottsága hatalmas keleti szomszédjának, ahol a feltámadó birodalmi gondolkodás, a „közel-külföld” visszaszerzésének igénye mellett az életszínvonal is magasabb,⁴³ s ez vonzerőt jelenthet, különösen a szoros gazdasági kapcsolatokkal rendelkező keleti-déli területeken. S ha ehhez (ne adj Isten fegyveres) orosz támogatás járul, bekövetkezhet a kettészakadás. Egybehangzó szakértői (Gereben Ágnes, Nógrádi György), és kárpátaljai magyar⁴⁴ vélemény szerint Ukrajna alapvető problémája az, hogy mind a Nyugat- mind pedig az orosz-barát politikai-gazdasági elit korrupt és vezetésre alkalmatlan, az ország pedig káoszba, szegénységbe és kilátástalanságba süllyedt. Ebben az állapotban – főleg keleten – vonzó megoldást jelenthet Putyin stabil(nak látszó) autoriter rendszeréhez való csatlakozás.

2014. április

DKE 2014

<http://www.southeast-europe.org>
dke[at]southeast-europe.org

Figyelem! *Kedves kutató!* Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke[at]southeast-europe.org címre. *A tanulmányt a következőképpen idézze:*

Arday Lajos: Ukrajna – történelem, etnikum, identitás. *International Relations Quarterly*, Vol. 5. No.1. (2014 tavasz) 7 p.

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*

⁴² Bonkáló i.m. 134. old.

⁴³ A fegyveres erők tisztjei nyolcszor-tízszer annyit keresnek, mint ukrán megfelelőik.

⁴⁴ Kovács Miklós, korábbi KMKSZ elnök és kijevei parlamenti képviselő